

РОЗДІЛ 11 МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 342.95

РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ПРАВОВИЙ РЕГУЛЯТОР ВІДНОСИН ІЗ ВІДЧУЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ ДЛЯ СУСПІЛЬНИХ ПОТРЕБ ЧИ З МОТИВІВ СУСПІЛЬНОЇ НЕОБХІДНОСТІ

DECISION OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AS THE LEGAL REGULATOR OF RELATIONS WITH THE ALIENATION OF PRIVATE PROPERTY FOR PUBLIC NEEDS OR FOR REASONS OF PUBLIC NECESSITY

Антоненко А.В.,

*аспірант кафедри адміністративного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

У статті досліджено рішення Європейського суду з прав людини як правового регулятора відносин із відчуження об'єктів приватної власності для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності. Визначено критерії для класифікації рішень Європейського суду з прав людини в досліджуваній сфері. Встановлено стандарти регулювання відносин відчуження об'єктів приватної власності для суспільних потреб або з мотивів суспільної необхідності, які містяться в рішеннях Європейського суду з прав людини. З'ясовано цінність рішень Європейського суду з прав людини як джерел права.

Ключові слова: Європейський суд із прав людини, рішення Європейського суду з прав людини, відчуження об'єктів приватної власності для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності, втручання в право особи на мирне володіння своїм майном, експропріація.

В статье исследованы решения Европейского суда по правам человека как правового регулятора отношений по отчуждению объектов частной собственности для общественных нужд или исходя из мотивов общественной необходимости. Определены критерии для классификации решений Европейского суда по правам человека в исследуемой сфере. Установлены стандарты регулирования отношений отчуждения объектов частной собственности для общественных нужд или исходя из мотивов общественной необходимости, которые содержатся в решениях Европейского суда по правам человека. Определена ценность решений Европейского суда по правам человека как источников права.

Ключевые слова: Европейский суд по правам человека, решения Европейского суда по правам человека, отчуждение объектов частной собственности для общественных нужд или исходя из мотивов общественной необходимости, вмешательство в право личности на мирное владение своим имуществом, экспроприация.

The article examined the decisions of The European Court of Human Rights as a legal regulator of relations on alienation of private property for public needs or based on motives of social necessity. The criteria for classifying the decisions of the European Court of Human Rights in the field under investigation are determined. Standards have been established for regulating the relations of alienation of private property for public needs or based on the motives of social necessity contained in the decisions of the European Court of Human Rights. The value of decisions of the European Court of Human Rights as sources of law has been determined.

Key words: European Court of Human Rights, decisions of the European Court of Human Rights, alienation of private property for public needs or based on motives of social necessity, interference in the individual's right to peaceful possession of his property, expropriation.

Належне врегулювання процесу відчуження об'єктів приватної власності для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності, як відомо, є однією з важливих гарантій дотримання конституційного принципу непорушності права приватної власності (ч. 4 ст. 41 Конституції України [1]). Це пов'язано з тим, що повноцінне унормування порядку, підстав, умов та інших обставин реалізації процедур відчуження попереджає свавілля в тлумаченні й застосуванні правових норм, зловживання правовою можливістю примусового відчуження об'єктів приватної власності тощо. Досягнення окресленої цілі вимагає кропіткої роботи з удосконалення вітчизняної нормативно-правової бази

в цій сфері, що є неможливим без вивчення відповідної європейської практики та стандартів, які є безумовним орієнтиром під час оптимізації нормативно-правового забезпечення публічно-управлінських відносин в Україні. У такому ракурсі доцільним та актуальним вважаємо дослідження рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) з питань правомірного втручання в право особи на мирне володіння своїм майном, які, вочевидь, є основним правовим регулятором відносин із відчуження об'єктів приватної власності для суспільних потреб або з мотивів суспільної необхідності в Європейському Союзі та одним із джерел права України (ст. 17 Закону України «Про виконання

рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [2]).

Певні з них згадуються в наукових працях О.А. Гончаренко, Н.Г. Горобець, О.С. Демєнтьєва, Н.С. Кузнєцової, Я.М. Романюка, А.А. Яковлева та інших учених, проте вони вивчаються лише за окремо визначеними напрямками. З огляду на це метою статті є дослідження рішень ЄСПЛ як правового регулятора відносин із відчуження об'єктів приватної власності для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності. Для її досягнення необхідно виконати такі завдання:

- визначити критерії для класифікації рішень ЄСПЛ у досліджуваній сфері;
- встановити, які стандарти регулювання відносин відчуження об'єктів приватної власності для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності містяться в рішеннях ЄСПЛ;
- з'ясувати цінність рішень ЄСПЛ як джерел права;
- сформулювати відповідні висновки.

Їх виконання пропонуємо розпочати з визначення критеріїв для класифікації названих джерел права. Такий крок сприятиме впорядкованому та організованому вивченню рішень, прийнятих ЄСПЛ стосовно дотримання ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [3], зважаючи на їх великий масив.

Пристаючи до розгляду поставленого питання, зазначимо, що найбільш оптимальним вважаємо здійснення окресленої класифікації за критерієм змісту, який полягає у встановленні основних правових питань, що вирішуються за допомогою цих рішень (різновиди за цим критерієм ми наведемо трохи пізніше). Проте маємо зауважити, що в межах одного рішення ЄСПЛ може вирішуватись низка принципово різних проблем тлумачення й застосування правових норм на практиці. Тому певні з них можуть бути розміщені в декількох класифікаційних групах.

Це у свою чергу дає змогу класифікувати їх також за кількістю питань, що в них висвітлюються, на прості (присвячені одному питанню) та складні (у яких розкривається декілька питань). Звичайно, така класифікація має певною мірою умовний характер, адже кожне просте рішення з позиції відчуження об'єктів приватної власності для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності може розглядатись як складне, якщо брати до уваги інші (викладені в тексті рішення) проблеми, які можуть стосуватись дотримання зовсім інших правових положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [4] або протоколів до неї.

До того ж можемо вести мову про можливість класифікації згаданих рішень за ступенем відношення до сфери відчуження об'єктів приватної власності для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності на такі типи: 1) рішення, у яких вирішуються питання, безпосередньо пов'язані з відчуженням об'єктів приватної власності для суспільних потреб чи з мотивів суспіль-

ної необхідності (експропріацією); 2) рішення, у яких розглядаються питання з приводу порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, які, однак, не стосуються експропріації (тобто вирішуються інші спори з приводу дотримання/порушення принципу непорушності права приватної власності); 3) рішення, які не мають жодного стосунку до проблем експропріації, проте можуть та, власне, застосовуються під час вирішення спірних питань у досліджуваній сфері як джерело права (наприклад, під час тлумачення певних дефініцій).

Так чи інакше, вважаємо за доцільне обрати критерій змісту як основний, оскільки нас більшим чином цікавить саме змістове наповнення рішень ЄСПЛ. Рухаючись у цьому напрямі, наголосимо на можливості виділення двох основних груп зазначених джерел права за обраним критерієм: рішення, у яких розкриваються принципи (критерії, умови) правомірності втручання в право особи на мирне володіння своїм майном, та рішення, у яких суд висвітлює окремі аспекти реалізації процедур втручання в право особи на мирне володіння своїм майном та/або висловлює доцільність їх унормування.

До рішень, у яких розкриваються принципи (критерії, умови) правомірності втручання в право особи на мирне володіння своїм майном, належать рішення в таких справах: «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» від 21 лютого 1986 р. [5], «Брумареску проти Румунії» від 28 листопада 1999 р. [6], «Україна-Тюмень» проти України» від 22 листопада 2007 р. [7], «Рисовський проти України» від 20 жовтня 2011 р. [8], «Вістінш та Переполькін проти Латвії» від 25 жовтня 2012 р. [9], «Суханов та Ільченко проти України» від 26 червня 2014 р. [10], «Кривенький проти України» від 16 лютого 2017 р. [11], «Волчкова та Міронов проти Росії» від 28 березня 2017 р. [12] тощо.

Цими рішеннями ЄСПЛ встановлює, що таке втручання має відповідати трьом основним критеріям (законності, пропорційності та суспільному інтересу), і розкриває їх сутність.

Наприклад, у рішеннях за справами «Колишній король Греції та інші проти Греції» від 23 листопада 2000 р. [13], «Вільхо Ескелінен та інші проти Фінляндії» від 19 квітня 2007 р. [14], «Щокін проти України» від 14 жовтня 2010 р. [15], «Серков проти України» від 7 липня 2011 р. [16], «Будченко проти України» від 24 квітня 2014 р. [17], «Мессана проти Італії» від 9 лютого 2017 р. [18], «Гуізо та Консіліо проти Італії» від 16 січня 2018 р. [19] тощо ЄСПЛ виділив декілька аспектів розуміння критерію законності:

- заходи втручання в право особи на мирне володіння своїм майном повинні мати підстави в національному законодавстві [13];
- позбавлення власності дозволяється лише на підставах, передбачених законом [18];
- примусове відчуження земельної ділянки без дотримання формальних процедур експропріації є порушенням прав власності [19; 20];

– втручання в право особи на мирне володіння своїм майном, здійснене з порушенням правил, які регулюють експропріацію в належній формі, несумісне з принципом законності [18];

– закон, на якому базується втручання, повинен відповідати внутрішньому праву держави-учасниці, у тому числі відповідні положення її конституції [13];

– законодавство (закон) повинне бути якісним, тобто воно має бути доступним для зацікавлених осіб, чітким і передбачуваним у своєму застосуванні; спосіб, у який тлумачиться й застосовується національне законодавство, є прерогативою національних органів, проте має приводити до наслідків, сумісних із принципами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод із позиції тлумачення їх у світлі практики ЄСПЛ [15; 17];

– коло застосування концепції передбачуваності значною мірою залежить від змісту відповідного документа, сфери призначення, кількості й статусу тих, до кого він застосовується. Сам факт, що правова норма передбачає більш як одне тлумачення, не означає, що вона не відповідає вимозі «передбачуваності» в контексті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Завдання здійснення правосуддя, що є повноваженням судів, полягає саме в розсіюванні тих сумнівів щодо тлумачення, які залишаються з огляду на зміни в повсякденній практиці [16];

– можуть існувати переконливі причини для перегляду тлумачення законодавства, яким необхідно керуватись. Сам ЄСПЛ, застосовуючи динамічний та еволюційний підходи в тлумаченні Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у разі необхідності може відходити від своїх попередніх тлумачень, тим самим забезпечуючи ефективність та актуальність Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [16] (коли з'являються нові обставини та виникає нова потреба [14]).

Як бачимо, у цих рішеннях ЄСПЛ встановлює такі вимоги: щодо факту нормативного закріплення процедури відчуження об'єктів приватної власності для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності; щодо якості нормативної регламентації цієї процедури; щодо тлумачення й застосування відповідних правових норм судами та іншими органами публічної влади. Із цього можемо зробити висновок, що критерій законності охоплює не лише вимоги до наявності нормативно закріплених підстав (меж, умов, порядку тощо) відчуження, а й особливості, спосіб реалізації правових норм на практиці.

У рішеннях за справами «Спорронг і Льоннрот проти Швеції» від 23 вересня 1982 р. [21], «Імобільяре Саффі» проти Італії» від 28 липня 1999 р. [22], «Кірілова та інші проти Болгарії» від 9 червня 2005 р. [23], «Україна-Тюмень» проти України» від 22 листопада 2007 р., «Козасіоглу проти Туреччини» від 19 лютого 2009 р. [24], «Вістінш та Перепьолкін проти Латвії» від 25 жовтня 2012 р., «Суханов та Ільченко проти України» від 26 червня 2014 р., «Волч-

кова та Міронов проти Росії» від 28 березня 2017 р. та інших ЄСПЛ вказує на те, що критерій пропорційності полягає в забезпеченні таких вимог:

– справедливої рівноваги між вимогами загальних інтересів суспільства та вимогами захисту основних прав людини [9; 12; 21; 22; 23] («справедливого балансу» між загальними інтересами суспільства та обов'язком захисту основоположних прав конкретної особи [8]);

– обґрунтованого пропорційного співвідношення між засобами, які застосовуються, і метою, якої прагнуть досягти шляхом вжиття будь-якого заходу, що позбавляє особу її власності [7; 9];

– справедливого балансу під час визначення критеріїв та порядку виплати компенсації [17].

При цьому ЄСПЛ уточнює, що держава користується широкою свободою розсуду як у виборі засобів, так і у визначенні виправданості мети, яка досягається шляхом примусового відчуження об'єктів приватної власності в суспільних інтересах [9; 12].

Крім того, у рішеннях у справах «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» від 21 лютого 1986 р., «Брумареску проти Румунії» від 28 листопада 1999 р., «Інтерсплав проти України» від 9 січня 2007 р. [25], «Україна-Тюмень» проти України» від 22 листопада 2007 р., «Рисовський проти України» від 20 жовтня 2011 р., «Вістінш та Перепьолкін проти Латвії» від 25 жовтня 2012 р., «Суханов та Ільченко проти України» від 26 червня 2014 р., «Кривенький проти України» від 16 лютого 2017 р., «Волчкова та Міронов проти Росії» від 28 березня 2017 р., «Каччато проти Італії» від 16 січня 2018 р. [26], «Гуізо та Консілійо проти Італії» від 16 січня 2018 р. тощо ЄСПЛ визначає, за яких умов втручання вважатиметься пропорційним (і непропорційним), зокрема:

– необхідний баланс не буде встановлено, якщо особа несе індивідуальний і надмірний тягар [6; 8];

– позбавлення власності без сплати суми її вартості (або суми, яка розумно пов'язана з її вартістю [9; 12], чи будь-якої суми компенсації [27]) становитиме непропорційне втручання [7];

– позбавлення власності без надання відповідної компенсації або іншого виду належного відшкодування покладе на власника непропорційний тягар [11; 28];

– передання права власності від однієї особи до іншої без сплати суми, яка більш-менш відповідає вартості майна, зазвичай становить непропорційне втручання [5];

– у більшості випадків законної експропріації (наприклад, вилучення земельної ділянки для будівництва доріг чи інших цілей у «суспільних інтересах») лише повна компенсація може розглядатись як така, що розумно пов'язана з вартістю власності [9; 12];

– відсутність будь-якого відшкодування може бути виправданою відповідно до п. 1 ст. 1 Першого протоколу лише за виключних обставин [7];

– постійні затримки відшкодування й компенсації в поєднанні з відсутністю ефективних засобів

запобігання або припинення такої адміністративної практики, як і стан невизначеності щодо часу повернення коштів заявника, порушує «справедливий баланс» між вимогами публічного інтересу та захистом права на мирне володіння майном [25];

– оподаткування компенсації, якщо це передбачено національним законодавством, розглядається як правомірне й таке, що не порушує баланс між захистом прав заявників і суспільними інтересами [19; 20; 26];

– незалежно від будь-яких фінансових наслідків розчарування, яке може виникнути в результаті триваючої ситуації невизначеності (у справі «Рисовський проти України» мова йде про невизначеність заявника щодо його права на земельну ділянку, що тривала приблизно 20 років), саме по собі становить непропорційний тягар, який ще більше посилюється відсутністю будь-якого відшкодування за нескінченну неможливість формальної реалізації заявником його права (на земельну ділянку) [8].

У свою чергу в рішеннях у справах «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» від 21 лютого 1986 р., «Прессос Компанія Нав'єра С.А.» та інші проти Бельгії» від 20 листопада 1995 р. [29], «Інтерсплав проти України» від 9 січня 2007 р., «Вістінш та Перепьолкін проти Латвії» від 25 жовтня 2012 р., «Волчкова та Міронов проти Росії» від 28 березня 2017 р. та інших ЄСПЛ робить уточнення з приводу критерію відповідності суспільним інтересам:

1) повноваження держав та їх уповноважених суб'єктів на тлумачення категорії «публічний інтерес» (суспільний інтерес), зокрема:

– завдяки безпосередньому знанню суспільства та його потреб національні органи влади мають загалом кращі, ніж міжнародний суд, можливості для оцінки того, що відповідає «суспільним інтересам». Отже, створена Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод система захисту покладає саме на національні органи влади обов'язок початкової оцінки існування як проблеми суспільного значення, що виправдовує заходи позбавлення права власності, так і проблеми необхідності заходів з усунення несправедливості [5; 9; 12];

– держави мають широкі межі самостійної оцінки у визначенні того, у чому полягає публічний інтерес, оскільки національний законодавчий орган, реалізуючи соціальну й економічну політику, має широке коло повноважень. Однак такі межі оцінювання не є абсолютними, їх застосування підлягає перегляду органами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [25];

– національна влада наділена певною свободою розсуду, вирішуючи питання про те, що є «суспільно корисним», оскільки в системі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод вона першою відчуває наявність проблеми, яка виправдовує позбавлення власності в інтересах суспільства, та знаходить засоби для її вирішення. Окрім цього, саме поняття «в інтересах суспільства» має широке значення. Зокрема, рішенням при-

йняти закон про відчуження власності зазвичай передую розгляд політичних, економічних і соціальних питань, на підставі яких у демократичній державі можуть розумно співіснувати суперечливі погляди. Підхід законодавця до проблеми вимог, пов'язаних з «інтересами суспільства», має будуватись на розумних підставах [29];

2) окремі особливості розуміння категорії «публічний інтерес» (суспільний інтерес), наприклад:

– позбавлення права власності на майно, здійснене лише з метою надання особистої вигоди приватній стороні, не може бути таким, що відповідає «суспільним інтересам». Однак примусове передавання права власності на майно від однієї особи до іншої залежно від обставин може становити законний засіб забезпечення суспільних інтересів;

– англійський вислів «в інтересах суспільства» не можна розуміти як такий, що вимагає використання переданого майна в інтересах широкого загалу або отримання суспільством взагалі прямої вигоди від такого передавання;

– передавання права власності на майно з метою виконання політики, спрямованої на зміцнення соціальної справедливості в суспільстві, можна правомірно вважати заходом, здійсненим «в інтересах суспільства»;

– слова «publique» («інтереси суспільства») також можуть мати ширше значення та означати заходи з експропріації, вжиті на виконання політики, спрямованої на зміцнення соціальної справедливості;

– докорінну розбіжність між поняттями «інтереси суспільства» та «загальні інтереси» встановити неможливо;

– поняття «інтереси суспільства» необхідно розуміти широко [5; 12];

У рішеннях, у яких суд висвітлює окремі аспекти реалізації процедур втручання в право особи на мирне володіння своїм майном та/або висловлює доцільність їх унормування, ЄСПЛ робить такі висновки:

1) у рішенні за справою «Спорронг і Льоннрот проти Швеції» від 23 вересня 1982 р. ЄСПЛ наголошує на необхідності закріплення на нормативному рівні можливості того, щоб через розумні проміжки часу здійснювалася переоцінка публічних інтересів (інтересів суспільства, інтересів територіальної громади, інтересів держави тощо) та інтересів власника [21];

2) у рішеннях у справах «Вістінш та Перепьолкін проти Латвії» від 25 жовтня 2012 р., «Волчкова та Міронов проти Росії» від 28 березня 2017 р. та інших ЄСПЛ наголошує на необхідності існування (унормування) процедури, що забезпечує загальну оцінку наслідків експропріації, у тому числі присудження суми компенсації відповідно до вартості експропрійованого майна, визначення осіб, які мають право на компенсацію, та врегулювання будь-яких інших питань, пов'язаних з експропріацією [9; 12];

3) у рішеннях за справами «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» від 21 лютого 1986 р., «Козасіоглу проти Туреччини» від 19 лютого 2009 р., «Урбарска Обец Тренчанске Бискупіце» (Urbárska Obec Trenčianske Biskupice) проти Словаччини» від 27 листопада 2007 р. [30], «Вістіньш та Перепьолькін проти Латвії» від 25 жовтня 2012 р., «Волчкова та Міронов проти Росії» від 28 березня 2017 р. тощо ЄСПЛ встановлює умови визначення справедливої компенсації за майно, яке було експропрійоване в публічних інтересах, а саме:

- урахування в розумних межах конкретних факторів під час встановлення розміру компенсації [24];

- урахування ринкової вартості майна (земельної ділянки) [30];

- сума компенсації має розраховуватись на основі вартості майна, встановленої на дату експропріації. Будь-який інший підхід може призвести до невизначеності або навіть свавілля [9; 12];

- суспільний інтерес має бути достатньою мірою масштабним і невідкладним, щоб виправдати суттєву різницю між дійсною вартістю землі та землі, отриманої як компенсація [30];

- стаття 1 Першого протоколу не гарантує права на повну компенсацію за всіх обставин. Законні цілі забезпечення «інтересів суспільства», які передбачаються заходами економічної реформи чи заходами, призначеними забезпечити більшу соціальну справедливість, можуть диктувати необхідність неповного відшкодування ринкової вартості такого майна [5].

Отже, розглянутий перелік рішень ЄСПЛ, які мають характер джерела права у сфері відчуження об'єктів приватної власності для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності, не є вичерпним. Так само не обмежується низка цінних роз'яснень і вказівок ЄСПЛ наведеною позицією суду з окремих питань. Однак, незважаючи на це, дослідження дає змогу зробити однозначний висновок із приводу того, що рішення ЄСПЛ являють собою важливе джерело права, оскільки містять як вимоги до процедури відчуження об'єктів приватної власності для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності та її нормативно-правового забезпечення, так і певні правила щодо тлумачення й застосування правових норм на практиці.

Тим самим вони відрізняються від решти джерел права (насамперед нормативно-правових актів), оскільки охоплюють більший спектр питань та спрямовані не лише на встановлення правил поведінки, а й на визначення вимог до їх реалізації й дотримання, розуміння та тлумачення тощо.

Таким чином, рішення Європейського суду з прав людини посідають вагоме місце в системі правових регуляторів відносин із відчуження об'єктів приватної власності для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності. Це пов'язано з тим, що в них встановлюються європейські (міжнародні) стандарти тлумачення та застосування ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, засади відчуження об'єктів приватної власності для суспільних потреб або з мотивів суспільної необхідності у світлі дотримання основоположних прав і свобод людини та стандарти їх розуміння, стандарти нормативно-правового регулювання відносин у цій сфері тощо. Велике розмаїття цих джерел права дає змогу класифікувати їх за різноманітними критеріями, серед яких найбільш оптимальним до застосування є критерій змісту, адже він дає змогу ознайомитись із позицією Європейського суду з прав людини та з'ясувати сутність основних стандартів відчуження об'єктів приватної власності для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності, розміщених у низці судових рішень. Крім того, застосування цього критерію сприяє впорядкованому й організованому пошуку необхідних рішень, оскільки полягає у визначенні основних питань, що вирішуються в них. З-поміж останніх доцільно виділити принципи (критерії, умови) правомірності втручання в право особи на мирне володіння своїм майном та окремі аспекти реалізації процедур втручання в право особи на мирне володіння своїм майном (наприклад, вимогу щодо переоцінки публічних і приватних інтересів, умови визначення справедливої компенсації за майно тощо).

Викладене у свою чергу свідчить про необхідність обов'язкового врахування практики Європейського суду з прав людини в наукових розробках і нормопроектній роботі з приводу оптимізації нормативно-правового забезпечення процедури відчуження об'єктів приватної власності для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 30. Ст. 260.
3. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20 березня 1952 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_535.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ від 4 листопада 1950 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
5. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» від 21 лютого 1986 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/980_180.
6. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Брумареску проти Румунії» від 28 листопада 1999 р. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aidx=307>.
7. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Україна-Тюмень» проти України» від 22 листопада 2007 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_595.
8. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Рисовський проти України» від 20 жовтня 2011 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_854.

9. Judgment of the European Court of Human Rights "Vistiņš and Perepjolkins v. Latvia" on 25 October 2012. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/001-114277>.
10. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Суханов та Ільченко проти України» від 26 червня 2014 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_a16.
11. Judgment of the European Court of Human Rights "Kryvenkuu v. Ukraine" on 16 February 2017. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-171478>.
12. Judgment of the European Court of Human Rights "Volchkova and Mironov v. Russia" on 28 March 2017. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-172314>.
13. Постановление Европейского суда по правам человека в деле «Бывший Король Греции (the former King of Greece) и другие против Греции» от 23 ноября 2000 г. URL: <http://docs.pravo.ru/document/view/19382136/>.
14. Постановление Большой Палаты Европейского суда по правам человека в деле «Вильхо Эскелинен и другие заявители против Финляндии» (Vilho Eskelinen and others v. Finland) от 19 апреля 2007 г. Права человека. Практика Европейского Суда по правам человека: журнал. 2007. № 9. С. 83–99.
15. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Щокін проти України» від 14 жовтня 2010 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_858.
16. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Серков проти України» від 7 липня 2011 р. URL: <http://old.minjust.gov.ua/file/25055>.
17. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Будченко проти України» від 24 квітня 2014 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_995.
18. En l'affaire Messana c. Italie: Arrêt de La Cour européenne des droits de l'homme, 9 février 2017. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-170832"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{).
19. Case of Guiso and Consiglio v. Italy (Paolo and Alessandro Guiso and Vincenza Consiglio against Italy): Decision of the European Court of Human Rights (First Section) on 16 January 2018. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-180889>.
20. ECHR rejects complaints about Italian tax on compensation for property expropriation: Press Release issued by the Registrar of the Court on 8 February 2018. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf?library=ECHR&id=003-5999276-7685324&filename=Decision%20Cacciato%20v.%20Italy%20and%20one%20other%20case%20-%20tax%20on%20land%20expropriations%20.pdf>.
21. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Спорронґ і Льоннрот проти Швеції» від 23 вересня 1982 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_098.
22. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Імобільяре Саффі» проти Італії» від 28 липня 1999 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_075.
23. Judgment of the European Court of Human Rights "Kirilova and others v. Bulgaria" on 9 June 2005. URL: [http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-69311"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{).
24. Постановление Большой Палаты Европейского суда по правам человека в деле «Козасиоглу против Турции» (Kozasioğlu v. Turkey) от 19 февраля 2009 г. URL: [http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"tabview":\["document"\],"itemid":\["001-117151"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{).
25. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Інтерсплав проти України» від 9 січня 2007 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_194.
26. Case of Cacciato v. Italy (Concetta Cacciato and Michele Cacciato against Italy): Decision of the European Court of Human Rights (First Section) on 16 January 2018. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-180957>.
27. Щодо вжиття заходів загального характеру, зумовлених порушенням статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яке встановлене в рішенні ЄСПЛ у справі «Кривенький проти України»: інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 10 серпня 2017 р. / Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. URL: [http://sc.gov.ua/uploads/tinymce/files/Інформаційний%20лист%20головам%20апеляційних%20судів%20від%2010.08.2017%20\(ЄСПЛ%20у%20справі%20Кривенький%20проти%20України\).pdf](http://sc.gov.ua/uploads/tinymce/files/Інформаційний%20лист%20головам%20апеляційних%20судів%20від%2010.08.2017%20(ЄСПЛ%20у%20справі%20Кривенький%20проти%20України).pdf).
28. Стислий виклад рішення Європейського суду з прав людини в справі «Кривенький проти України» (Case of Kryvenkuu v. Ukraine) від 16 лютого 2017 р. (заява № 43768/07). URL: <http://sc.gov.ua/uploads/tinymce/files/Кривенький%20проти%20України.pdf>.
29. Решение Европейского суда по правам человека в деле «Прессос Компания Навьера А.О.» (Pressos Compania Naviera S.A.) и другие против Бельгии» от 20 ноября 1995 г. URL: http://europeanecourt.ru/uploads/ECHR_Pressos_Compania_Naviera_S_A_and_Others_v_Belgium_20_11_1995.pdf.
30. Постановление Европейского суда по правам человека в деле «Урбарска Обец Тренчанске Бискупце» (Urbárska Obec Trenčianske Biskupice) против Словакии» от 27 ноября 2007 р. URL: [http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"tabview":\["document"\],"itemid":\["001-119913"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{).